

Veoma je važno što se tijekom eksplikacije sadržaja knjige mogu prepoznati dvije relevantne ideje koje nalaze svoje izazovno mjesto u razmišljanjima u 21. stoljeću. To su **odživost i raznolikost**.

Na kraju ovog prikaza možemo reći da je knjiga **Uvod u globalnu ekologiju** zaista trebala biti napisana i dobro je što je baš iz pera prirodnjaka.

Ivan Cifrić

Leonardo Boff

ETHIK FÜR EINE NEUE WELT

Patmos Verlag, Düsseldorf, 2000, 128 str.

Kako se širi diskurs o problematici globaliziranja i novim vizijama svijeta, tako se, sasvim logično, širi i diskurs o problematici svjetskog etosa. Naime, oblikovana je teza da svjetsko društvo – novo svjetsko društvo – treba i novi etos – svjetski etos. Glavni tonovi dolaze iz razvijenoga svijeta u kojemu su raspoređene glavne snage globalizacije. Globalizacija postaje s jedne strane poticaj raspravama o svjetskom etosu a s druge strane predložak za sumjerljivost različitih etičkih argumenata.

Knjigu **Etika za novi svijet** napisao je brazilijanski teolog i filozof Leonardo Boff, poznati predstavnik latinoameričke teologije i spiritualnosti.* Poticaj za nju Boff nalazi u tezi da bogatstvo prirode treba održati za čovječanstvo i općenito za život. Jedan od načina rješavanja svjetskih problema je svjetski etos.

Knjiga je napisana u osam poglavlja različite veličine: **1. Urgentnost svjetskog etosa – kakav svjetski etos trebamo?, 2. Kategorija planetarnog – najmlađi razvojni stupanj Zemlje i čovječanstva, 3. Utemeljenje planetarne etike, 4. Forme univerzaliziranja etičkog diskursa, 5. Patos i obzirnost/pažljivost/ (Achtsamkeit), 6. Minimum imperativa svjetske etike, 7. Mistik i spiritualnost – osnova za svjetsku etiku i 8. Zaključak: vrline svjetskog etosa.**

Boff polazi od tvrdnje da svjetsku etiku zahtijevaju tri glavna problema: **socijalna kriza, kriza sustava rada i ekološka kriza**. Pritom polazi od konstatacije da su broježani podaci dobro poznati, pa se i ne bavi takvom vrstom argumentacije. Kao i mnogi drugi autori, Boff ističe da je tehnika, koje se čovjek ne može odreći, dovela do fantastičnog bogatstva ali i do zastrašujućih posljedica, poglavito u odnosima između razvijenih i nerazvijenih zemalja. Socijalna kriza je dovela do smanjivanja razine solidarnosti među ljudima i zemljama. Zato postoji mogućnost da se ljudska vrsta rascijepi. Na jednoj strani »tip čovječanstva« kojemu ništa neće nedostajati (zahvaljujući znanstveno-tehničkom napretku poglavito u biogenetici kao i manipulaciji resursima prirode) a na drugoj strani »staro čovječanstvo« pod pritiskom održanja standarda ili spašavanja od bijede. Kriza sustava rada i napredak tehnike (čime se bave i drugi autori – primjerice, A. Gorz, U. Beck, C. Offe itd.) dovode do nezaposlenosti i preuzimanja rada od strane inteligentnih mašina. Rad će možda biti u budućnosti »luksuz malobrojnih« i dokoličarenje. Pored socijalne krize i krize sustava rada, Boff u ekološkoj krizi vidi uspostavljeno načelo samorazaranja, ponajprije zbog neodgovornosti pema prirodi.

Boff ne zastupa znanstveni opskurantizam niti bilo kakvo neprijateljstvo prema tehnici, nego polazi od kritike načina na koji se odnosimo prema njima a koji je doveo do koncepta *dominium mundi* i razaranja odnosa između čovjeka i prirode,

* Leonardo Boff (1938) je (do 1992 godine pripadao franjevačkom redu) gost-docent na različitim sveučilištima – od poslijediplomskog studija u Rio de Janeiru do Basela i Heidelberga. Napisao je više knjiga iz područja sociologije religije. Primjerice, »Malo sakramentalno učenje«, »Iskustvo milosti«, »Zdravo Marijo«, »Nježnost i snaga«, »Crkva karizma i moć«, »Logika obzirnosti«, »Orao i kokoš«, »Vrijeme orla«, »Da ja ljubim gdje se mrzi – molitva mira Franje Asiškog«, »Logika srca« itd.

te tako smanjio čovjekove šanse za budućnost. Da bi se tri spomenuta problema (krize) riješili potrebna je »ne manje nego globalna revolucija« (14) ali ne u smislu tradicionalnih revolucija. U shvaćanju te revolucije Boff naglašava da je manje potrebna koalicija stranaka iz političkih motiva od koalicije iz etičkih motiva. »Na toj liniji moralo bi doći do etičkog pakta, koji...ne počiva toliko na prosvjetiteljskom razumu nego više na patosu«. Drugim riječima: na humanitarnom pogledu i emocionalnoj inteligenciji« (16). Riječ je o **etičkoj revoluciji** u kontekstu globalizacije. »Unutar ovog horizonta mora doći da novog senzibiliteta i novog etosa. Samo će tako biti moguća revolucija u vremenima globalizacije« (16). Novi etos ne nastaje kao plod volje nego »iz novog pogleda (načina promatranja) koji izrasta iz dubokog uranjanja u iskustvo bitka, iz novog promatranja činjenica da se cjelina ne sastoji samo iz međusobno povezanih dijelova, nego da je pogled povezan s izvorima u kojima sva bića imaju svoj početak« (17).

*

U povijesti Zemlje (preko četiri milijarde godina) ljudska povijest je jedno malo razdoblje u kojemu nacionalna država ispisuje drugu vrstu povijesti. Glede planetarizacije i globalizacije ona danas predstavlja odlučujućeg političkog čimbenika koordinacije nacionalnih interesa u globalnom otvorenom projektu. U uvjetima porasta **planetarnog građanstva** za održanje zajedničkog dobra prirode i kulture, ima i zaštitnu funkciju. Porast svijesti o važnosti prirode kao dobra za čovječanstvo i globalizacija potiču nove refleksivne diskurse. Boff ukazuje na ekocentrični pristup globalizacijske institucionalizacije koji Zemlju – u ekonomiji, kulturi itd. – promatra kao središnju točku, organski makrosistem, živahni superorganizam. Zato se može reći da se radi i o novoj kozmologiji u kojoj se »Zemlja shvaća kao

fizikalno–kemijska, biološka, društveno–antropološka i spiritualna cjelovitost, kao kompleksna cjelina...kao naša zajednička kuća« (22). S kibernetiskim bićem (*Kyberwesen*) nastupa nova evolucijska faza u kojoj »tehnologija nije više jednostavno nešto instrumentalno što čovjeku dolazi izvana, nego je ona postala dio njegove konkretne prirode« (23). U globalnoj stvarnosti mora i etika biti globalna. Etos sadrži stajališta o ljudskoj odgovornosti prema životu, društvenom suživotu, očuvanju Zemlje itd. »Danas se radi o etosu na razini najmlađeg razvojnog stupnja povijesti, koji je globalan, planetaran... Izazov pred kojim stojimo je etos koji artikulira globaliziranje i ljudsko iskustvo na osnovi novog senzibiliteta, patosa (*pathos*) koji novom civilizacijskom modelu daje tako svoju strukturu« (21). Takav temeljni etos (*Grundethos*) poprima konkretne izraze u različitim regijama i kulturama, ali on ne može biti transplantat nekog regionalnog morala. Pravi je izazov oblikovanje planetarne civilizacije u kojoj će biti mjesta za sve i koja ne dopušta cijepanje čovječanstva (*integrale Ökologie*) i u kojoj se neće kao danas narušavati ravnoteža (ekologija okoliša – *umweltbezogene Ökologie*) ni postojati loši socijalni uvjeti i nepravednosti za većinu čovječanstva (socijalna ekologija – *soziale Ökologie*); (24). Boff zato ističe **glokalno stajalište** – povezanost globalnog mišljenja s lokalnim djelovanjem i lokalnog mišljenja s globalnim djelovanjem (25). Univerzalno je postalo samo pojedinačni slučaj kao što je pojedinačno dio i parcela univerzuma. Ako se tako promatra stvar onda se svakako radi o promijenjenoj slici svijeta, čovjeka i njegova zadatka u povijesti kozmosa.

*

U razdoblju moderne postoje dva razumijevanja etike. Oba se zasnivaju na razumijevanju »logosa« koji se subjektivira. Priroda postaje nešto kaotično, divlje, su-

protro logosu subjekta koji kao kreativan, sposoban za planiranje i stvaranje slobode, autonomije i odgovornosti za svoje djelovanje, nastoji dovesti prirodu u neki red. Tako je jedan od utemeljitelja moderne paradigme, Francis Bacon, smatrao da prirodu treba smjestiti u »prokrustovu postelju«.

Dva su temeljna kolektivna subjekta moderne. S jedne strane to je građanstvo, čiju filozofiju koncipira Hegel, a s druge proletarijat, čiju filozofiju koncipira Marx. Građanstvo želi korištenjem svojih znanstvenih potencijala i gospodarske moći ovladati svijetom i steći bogatstvo. Proletarijat želi revolucijom promijeniti asimetrični svijet. Svaki od ova dva projekta utemeljuje svoj etos – skup vrednota, načela djelovanja i pogleda u budućnost – kao temeljno stajalište koje prevodi u konkretne moralne predodžbe. Za svaki projekt je moralno ono što mu pogoduje a nemoralno što mu se protivi. Zato se temeljno etičko pitanje ne postavlja kao problem vrednovanja djelovanja nego kao vrednovanje projekta kao takvoga. Etos kapitalističke tradicije (s individualizmom i konkurencijom) u nastavku predstavlja pravu opasnost za budućnost čovječanstva. Niti etos socijalističke tradicije sa svojim kolektivističkim kriterijima ne predstavlja osnovu za siguran odgovor za budućnost, poglavito u epohi globalizacije s ograničenim resursima i poremećenom globalnom ravnotežom. Zato je sasvim smisljeno tragati za novim svjetskim etosom.

Boff u svom razumijevanju suvremenih pitanja svijeta i etičke pozicije ističe da danas nije dovoljno oslanjanje na razum (kao subjektivirani *logos*) nego i na senzibilnost (intuicija, simpatija, empatija) na koje upućuje srce (*patos*), ali i na prirodu kao univerzalni *logos*. Priroda je za Boffa »život u svojem jedinstvu i raznolikosti pojavnih oblika, shvaćana kao proces samorganiziranja (*autopoiesis*) materije. Priroda je univerzalni, kozmički *logos* kako se pokazuje u povijesti« (39). Čovjek ima

dvojako mjesto u prirodi – kao njezin dio koji se kreće s njezinim snažnim procesima evolucije, ali i kao njoj suprotstavljen protivnik.

Promatrana sa stajališta suvremene perspektive priroda je za Boffa znak **ekozoičke ere** (40). Priroda je (1) smisaona povezanost (*Sinnzusammenhang*), raznolikost koja se povezuje u dinamično jedinstvo; (2) smisaoni smjer (*Sinnrichtung*) (strijela vremena) što znači povećanje kompleksnosti s posljedicom hijerarhijskog poretka životnih oblika (disipativne strukture entropije i porasta informacija na svim razinama), konvergencije i utvrđivanje cilja, koji predstavljaju vrednote i značajnosti za osobni i društveni život; (3) priroda je zajednički život, prilagodba, tolerancija i solidarnost sa svim; (4) mogućnost regeneracije i najbolje vrednovanje resursa, nepostojanje otpada, sinergija (tj. međusobno djelovanje u prirodi vodi rastu – $2 + 2 = 5$), manifestacija cjeline u dijelovima i integrirani dijelovi u cjelinu. Danas je takav holistički pristup postao prošlost, pa je potrebna univerzalno važeća etika – **svjetski etos**.

*

Stvaranju osnove planetarne etike mogu pridonijeti i različita univerzaliziranja područja etike i morala. Boff navodi šest argumentacijskih tijekova: **socijalni utilitarizam, etika komunikativnog diskursa i pravednosti, etika na podlozi prirode, etika ukorijenjena u religijskim tradicijama čovječanstva, etika prema mjerilima siromašnih i isključenih i etika na podlozi dostojanstva Zemlje**. Iako svaka od ovih argumentacijskih linija ne zadržava probleme koje kao aktualne Boff postavlja – naime kao problem socijalne krize, krize sustava rada i ekološke krize – sve zajedno nam omogućavaju bolje razumijevanje. Jer, moramo biti i pragmatični (kao što to žele utilitaristi) i naše činjenje treba dati pozitivne učinke, ali istodobno »društveni pakt« mora uklju-

čiti ne samo sve ljude nego i prirodu, kako to zamišlja etika komunikativnog diskursa, socijalne pravednosti i dostojanstva Zemlje. Ako se neka etika oglašuje pozivu za pomoć potlačenih (pojedinaca i naroda) ili »jauku Zemlje« i ništa se ne poduzima za njihovo oslobođenje, Boff se pita može li se takav etos nazvati etičnim. Svako današnje etičko razumijevanje mora u središte svog etičkog napora postaviti ideju zajedničke sudbine kojoj smo podložni u zemaljskoj pustolovini.

*

Utemeljenje svjetskog etosa mora uvažiti ljudsko iskustvo. Ono je dvojake prirode. S jedne strane to je iskustvo logosa po načelu *Cogito ergo sum* (mislim, dakle jesam) a s druge strane to je iskustvo patosa — osjećaja, afekata, po načelu *Sentio ergo sum* (osjećam, dakle jesam). Patos i logos nisu u proturječnosti, jer »prvo osjeća srce, a tada tek reagira misaono nasljeđe« (95). Zato srce i mozak moraju zajedno otkriti da su dimenzije istog tijela, dvije strane novčića. Osjećaji su također vrsta spoznaje, što moderno mišljenje zaboravlja. Arhajski čovjek je živio u mističnoj povezanosti s prirodom, na što ponovno upozorava ekozofija (primjerice, R. Panikkar: *Der Dreiklang der Wirklichkeit*, 1995) ili na svoj način to ponovno otkriva duboka ekologija — *deep ecology* (primjerice, Arne Naess: *Ecology, Community and Lifestyle*, 1989). Čovjek danas traži zaboravljeno jedinstvo s prirodom.

Ljudska struktura počiva prije na obazrivosti/uvažavanju i brizi (*Sorge*) nego na razumu i volji. Boff zato ističe da je etika obazrivosti danas postala veliki imperativ.

*

Boff drži da postoji neki minimum imperativa za svjetsku etiku. U tom kontekstu Boff piše o »etici obazrivosti«, »etici solidarnosti«, »etici odgovornosti«, »etici di-

jaloga« i »holističkoj etici«. O »etici obazrivosti« je pisao i u svojoj knjizi »Logika srca« (*Die Logik des Herzens*, Düsseldorf 1999). Tamo gdje ne postoji obazrivost dominira entropija, a gdje vlada obazrivost raste sintropija. Obazrivost je, podsjeća nas Boff, stalni čovjekov pratilac, pisao je Horacije (65–8 god. p. Kr.). »Logika srca« znači: »obazrivu brigu za planetu, za vlastitu ekološku nišu, za društvo sposobno za budućnost, za druge, za dušu i čistoću (*animus* i *anima*), za siromašne, potlačene i isključene, za naše tijelo u zdravlju i bolesti, za sveopće zdravlje čovjeka, za svoju dušu s njezinim unutarnjim anđelima i demonima, za naš dug i njegove snove kao i veliki san, tj. Boga, kao i konačno za veliki prijelaz u smrt« (100).

Etika solidarnosti temelji se na spoznaji da su sva bića međusobno ovisna, da sve ima zajednički početak i cilj, da nas bole zajedničke rane, da svi njegujemo zajedničke nade i utopije. Tako smo jedni s drugima solidarni u svemu, u životu, u preživljavanju i smrti« (100). Darwinom zakon prirodnog izbora treba razumjeti unutar **univerzalnog zakona solidarnosti**. Pored te kozmičke solidarnosti Boff ističe i potrebu za **političkom solidarnosti** i kaže: »Ili politička solidarnost postaje izvorište globalnog geodruštva ili svi skupa možemo otpisati budućnost«. Prvi etički imperativ, ističe Boff, susrećemo kod Alda Leopolda (*Land Ethic*, 1949) i koji glasi: »Postupak (*Tat*) je pravedan ako u najmanju ruku sadrži tendenciju stabilnosti, integriteta i ljepote biotičke zajednice; nepravedan je ako tendira suprotnom« (102). Slično govori i Hans Jonas (*Princip odgovornosti*, Sarajevo 1990), Albert Schweitzer (*Ehrfurcht vor dem Leben*, München 1966).

Kao primjer etike odgovornosti je imperativ Hansa Jonasa: »Radi tako da posljedice tvog djelovanja budu snošljive s trajanjem prirode, života i Zemlje«. To pretpostavlja (a) odgovornost za okoliš, (b) odgovornost za kvalitet života svih bića i (c) odgovornost za buduće generacije.

Čovjek je komunikativno, dijaloško biće. Dijalog je transcendentna dimenzija njegova bića, tj. da se ljudi kao autonomni subjekti međusobno uvažavaju. To znači da za sve mora biti mjesta na dijaloškoj pozornici. Nažalost, danas je više od dvije trećine čovječanstva isključeno iz dijaloške pozicije i utjecaja na vlastite perspektive.

Konačno, Boffovo zalaganje za **holističnu etiku** znači (a) napuštanje međusobnih klasičnih proturječja (b) prevladavanje antagonizama i (c) odlučno internaliziranje holističnog pristupa. »Nitko ne raspolaže monopolom za manifestiranje svih čovjekovih skrivenih mogućnosti« (111). Holistička etika za svjetski etos, prema Boffu, ne znači oblikovanje apstraktnog nepovijesnog etosa koji bi bio iznad svih povijesnih moralnih konstrukcija, nego njihovo poznavanje i vrednovanje i u njima čuvati smisao kompleksnog, organskog jedinstva i zajedništva koje u sebi sadrži pojedinačno (113).

*

U razmatranju o svjetskom etosu značajna su još dva momenta, a to je uloga **spiritualnosti i mistike**. Spiritualnost je stajalište po kojemu je čovjek povezan s cjelinom i prati nit kojom su sve stvari povezane. Mistika je oblik bića i osjećanja s kojom čovjek bezimenu tajnu prihvaća i internalizira i dozvoljava da mu prožme cijelu egzistenciju. Ne znanje o Bogu, nego osjećanje Boga čini mistika. Mistika, prema Ludwigu Wittgensteinu, čini iskustvo postojanja svijeta, a ne znanja o tome kakav je svijet.

Tome svakako treba dodati i činjenicu da se u različitim religijama susreću neki elementi konvergencije, kao što su: obazrivo ophođenje s životom, elementarno etičko ponašanje, prava mjera, konkretno povijesno oblikovanje etičkih maksima te opis krajnjeg smisla u kojemu zadnju riječ nema smrt nego život (120).

*

Na kraju knjige Boff nas podsjeća na svjetsku konferenciju religija za mir u Kyotu 1970. godine kada se pokušalo identificirati sedam vrlina koje bi konstituirale svjetski etos (122) s namjerom da se spasi Zemlja, da se integriraju isključeni koji su se založili za život i slobodu. Po njegovu mišljenju ekumensko kršćanstvo priključuje se konvergencijskom pokretu svjetskih religija. Na tom tragu, potaknut knjigom Hansa Künga **Projekt Weltethos** (1990), ističe sljedeće zahtjeve:

- »1. Ne samo razum, nego i srce
2. Ne samo materijalno, nego istodobno i duhovno–duševna kultura
3. Ne samo sloboda, nego istodobno pravdnost
4. Ne samo jednakost, nego istodobno pluralitet
5. Ne samo koegzistencija, nego i mir
6. Ne samo produktivnost, nego i solidarnost s prirodom i s budućim generacijama
7. Ne samo tolerancija, nego i ekumena
8. Ne samo Zemlja, nego i svemir
9. Ne samo svemir, nego istodobno priznavor svega bivstvjućega, Bog.
10. Ne samo zemaljski život i smrt, nego i uskrsnuće i vječni život« (123).

Boff polazi od tri temeljna problema: osiromašenog svijeta, žrtava strukturno uvjetovane nezaposlenosti i »jauka Zemlje«. Izlaz vidi u novom etosu – kojega treba izgraditi, u istom smislu kao i njegov rondonačelnik Hans Küng – kao minimalnom konsenzusu »na osnovi iskrenog razuma, stvarne pozornosti i velikog strahopoštovanja svega što postoji, Zemlje i svemira« (124). Svi trebaju isticati isti etos i istu dobru volju da služe životu, da ga štite i šire. U tome Boff vidi put ovozemaljskoga života ali i put kroz svemir u smjeru praznavora svega života.

Ivan Cifrić